

Булаховського : Зб. наук. пр. (Ювілейний випуск до 120-річчя з дня народження). – К., 2008. – С. 18–23; 4. *Газов-Гинзберг А.М.* Был ли язык изобразителен в своих истоках? (Свидетельство прасемитского запаса корней). – М., 1965; 5. *Етимологічний словник української мови* / Гол. ред. О.С. Мельничук. – Т. 5. – К., 2006; 6. *Кушнерик В.І.* Фоносемантизм у германських і слов'янських мовах. – Чернівці, 2004; 7. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. – Т. I–IV. М., 1986–1987; 8. *Bezljaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika. – Tretja knjiga. – Ljubljana, 1995; 9. *Boryś W.* Słownik etymologiczny języka polskiego. – Kraków, 2005; 10. *Boryś W., Popowska-Taborska H.* Słownik etymologiczny kaszubszczyzny. – Tom IV. – Warszawa, 2002; 11. *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1985; 12. *Ernout A., Meillet A.* Dictionnaire étymologique de la langue latine. Retirage de la 4e édition. – Paris, 2001; 13. *Lexikon der indogermanischen Verben.* Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen / Unter Leitung von H. Rix und der Mitarbeit vieler anderer bearbeitet von M. Kümmel, Th. Zehnder, R. Lipp, B. Schirmer. 2. Aufl., bearbeitet von M. Kümmel und H. Rix. – Wiesbaden, 2001; 14. *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého. – Praha, 1968; 15. *Meillet A.* Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave. – Seconde partie. – Paris, 1961; 16. *Rejzek J.* Český etymologický slovník. – [Praha:] Leda, 2001; 17. *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. – Bautzen, 1978–1986; 18. *Skok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga treća. – Zagreb, 1973; 19. *Snaj M.* Slovenski etimološki slovar. – Ljubljana, 1997; 20. *Wahrig G.* Deutsches Wörterbuch. – München, 1986; 21. *Walde A.* Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 3. neubearb. Aufl. von J. B. Hofmann. –Bd. 2. – Heidelberg, 1954.

Вакулєнко В.Ф. (Київ, Україна)

Етнокультурне значення запозичень із грецької і латинської мов (на матеріалі українських народних балад)

У статті проаналізовано парадигматику і синтагматику слів-символів грецького й латинського походження в українських баладах. Ці слова розглядаємо як знаки української культури, що зберігають її національну ідентичність.

Ключові слова: нова лінгвістична парадигма, парадигматика, синтагматика, подієвий ряд, локус.

В статье анализируется парадигматика и синтагматика слов-символов греческого и латинского происхождения в украинских баладах. Эти слова рассматриваем как знаки украинской культуры, сохраняющие ее национальную идентичность.

Ключевые слова: новая лингвистическая парадигма, парадигматика, синтагматика, событийный ряд, локус.

The paradigmatics and syntagmatics of Greek and Latin origin symbolic words in the Ukrainian ballads is studied. These words are considered as the signs of Ukrainian culture, preserving its national identity.

Key words: new linguistic paradigm, paradigmatics, syntagmatics, event sequence, place.

Дослідження зосереджене на вияві парадигматики і синтагматики запозичень з грецької і латинської мов, які функціують у текстах

українських балад. Ці лексеми розглядаємо, згідно з твердженням В.В. Жайворонка, як продукти образного мислення, етносимволи, яким притаманний певний асоціативний план [9, 31]. Слушним, на нашу думку, є твердження, що слово живе в контексті культури і, як наслідок, має неоднакові семантичні асоціації [10, 16]. Загальновідомо, що балади на родинно-побутову тематику сягають доісторичних часів, епохи родинно-побутового ладу. Про це свідчить роль жінки в сюжеті їх, залишки звичаю екзогамії і засудження кровозмішення [3, 15-16]. Також про архаїчність цього жанру свідчить і фантастика, подібна до фантастики казок чи замовлянь. Це означає, що ті, хто створював їх, «жили у світі прабатьківських вірувань та забобонів і віри в те, що чоловік може обернутися у вовка або що його можна переворотити на явір» [14, 423-424].

Дослідження провадимо в руслі нової лінгвістичної парадигми, у межах якої останнім часом в Україні з'явилося багато досліджень. Спільним для всіх напрямів сучасної когнітивної лінгвістики є аналіз моделей (картин) світу і їхніх складників – концептів, точніше, їхнє мовне втілення. Етнічні особливості моделей світу якнайповніше відображає система лексичних одиниць, адже світ і дійсність оречевлюється у слові [6, 95-96]. На засадах нової лінгвістичної парадигми мову досліджують В.В. Жайворонок, С.Я. Єрмоленко, В.І. Кононенко, С. Богдан, О.Тищенко, Н. Хобзей, В. Конобродська, Р. Кісь, Н. Данилюк, О.В.Барабаш-Ревак, О.П. Дубчак, О.Є.Сфименко, О.М.Задорожна, І.Б.Іванова, І.І. Казимир, В.А. Капась, Ж.В. Краснобаєва-Чорна, П.В. Мацьків, І.І.Рогальська, Т.М. Сукаленко, О.В. Масло, О.С. Комар, І. Кравчук та ін.

Загальновідомо, що Л.А. Булаховський приділяв значну увагу у своїх мовознавчих студіях запозиченням і взагалі взаємовпливові мов, зокрема слов'янських. Україн важливим, на його думку, є не те, що запозичує мова, а те, як вона творчо запозичене переосмислює [4, 305]. Щодо грецької і латинської мови, то він зауважував, що світ східного і південного слов'янства протиставлявся світові західного слов'янства саме на підґрунті мови-зразка: для перших двох таким зразком була середньогрецька (візантійська мова), для інших – латина, яка доволі довго цілком свідомо ігнорувала самостійність слов'янських мов [4, 316].

Слова грецького і латинського походження в мові фольклору розглядаємо як носії ідіоетнічних форм. Уважаємо, що вони належать до етнокультурної лексики [11, 137] через те, що більшість з них є давно запозиченими. На українському ґрунті вони встигли набути національно-специфічних смислів, віддалившись від архісеми, з якою увійшли в українську мову. Величезна кількість їх з'являється за доби середньовіччя, коли християнство активно впливало на язичництво. Останнє, як відомо, нікуди не зникло, постійно змінюючи форми, усотуючи нові реалії, пристосовуючи їх до своїх потреб. За цими словами – жорстока боротьба християнства і язичництва, яка не закінчилася повною перемогою християнства. Через це в них відбито і міфологічну поганську свідомість наших предків, адже іноді іншомовна назва заступала питому [1, 124].

За суттю робота спрямована на вияв тезаурусних функцій грецизмів і латинізмів в їхніх текстах. Тезаурусні функції, за твердженням С.С. Нікітіної, поділяють на парадигматичні і синтагматичні, а також ще виділяють подієву сферу, пов'язану з фольклорними ситуаціями. Серед парадигматичних функцій виділяють відношення синонімії, антонімії, гіпогіперонімії, відношення множинності чи головного елемента множинності, частини-цілого, наявності внутрішнього атрибута, утілюваного в постійному епітетові, і зовнішнього атрибута. Синтагматичні функції пов'язані з фольклорною подією. Серед них виділяють відношення суб'єктів, об'єктів, інструментів, призначення і т.д. [12, 118-119; 13, 37-39].

Найбільшу кількість слів грецького і латинського походження становлять назви осіб: *солдат (жовняр), піп, дяк, попадя, цар, циганочка, музика, кума, кум, орендар, капітани, майстер*. Серед них найбільш вживаними є слова *кума, солдат, піп, циганочка, майстер*. Інші – маловживані.

Етимологічно слово *музика* є запозиченням з латинської мови, яке через німецьку і згодом через польську потрапило до української мови. Саме ж латинське *mūsica* є похідником від грецького *μουσική*, пов'язаного з *μουσα* «муза» [6: 3, 531]. Значення цього слова – той, хто грає на якомусь інструменті [17: 4, 823]. Кваліфікуємо цю лексему як маловживану в жанрі української балади – усього один раз. Слово має таку парадигматику. Його вживають лише в множині без числівника – *музики*. Епітета воно немає, як і синоніма з антонімом. Зовнішній атрибут – *селянка*, перед якою «*музики грають*» [2, 463]. На синтагматичному рівні слово є суб'єктом. Воно включене в сюжет балади про напад розбійників на подружжя, під час якого над чоловіком знущануться, а його дружину забирають. Локус *музик – темна темниця, нова світлиця*.

Як запозичення з середньолатинської мови кваліфікують запозичення *капітан* [19: 2, 175]. В ЕСУМ зазначено, що це – запозичення з середньолатинської мови: *capitāneus* «ватажок, граф, капітан», первісно прикметник зі значенням «головний», пов'язаний з латинським *caput* «голова» [6: 2, 372]. Слово *капітан* у СУМі зафіксоване з трьома значеннями: як офіцерське звання або чин в армії, що надається після звання старшого лейтенанта, а також особа, яка має це звання; як командир корабля і як керівник спортивної команди [17: 4, 94]. У жанрі балади це слово вжито в множині зі значенням «військовий». Парадигматика лексеми *капітани* така: синоніми – *пани-енорали, вїт із кумом, пани* [2, 180-181]. Антонімів немає, епітета теж. На синтагматичному рівні воно є суб'єктом: «*наїхали капітани вночі*» [2, 182]. Функційно лексема *капітани* пов'язана з сюжетами балад про зраду чоловіка. Локусу немає.

СУМ зазначає, що грецизм *циган* [17: 4, 356] означає народність індійського походження, що живе невеликими групами майже в усіх країнах світу, а також осіб, які належать до цієї народності. Словник подає такі похідники від цього слова: *циганити, циганка, циганка (голка), циганка* (сорт яблука з темно-червоною шкіркою), *циганкуватий, циганство*,

циганський, циганча, циганчатко, циганчук, циганищина, циганя, циганятко. Зафіксовано в словникові виразну культурну конотацію цієї лексики: *циганити* – випрохувати, видурювати що-небудь, канючити, *циганство* – шахрайство, обман, бродяжництво. І СУМ, і «Словарь української мови» Б.Д. Грінченка відзначають включеність цього слова в народну обрядовість: «*циганищина* – весільний обряд у вівторок (чи середу), який складається у випрохуванні переодягненими (циганами та ін.) гостями на весіллі різних подарунків, які потім пропивають. Також: люди, які беруть участь у цьому обряді й самі добуті дарунки» [15: 4, 428-429; 17: 11, 208-201]. Фразеологічний рівень мови тільки підтверджує наявність виразного іронічно-негативного відтінку в значенні цього слова: «і сам старий циган не розбере, крутити (вертіти) ким, як (мов/немов і т.ін.) циган сонцем, ласий, як (мов, немов) циган на сало (до сала)» [17: 11, 208-210]. «Словарь української мови» Б.Д. Грінченка наводить ще такі утворення: *циганський піт* (тремтіння), *циганська риба* (пуголовок) [15: 4, 428-429]. В українських баладах це слово є доволі вживаним – подибуємо його шість разів. Ця лексема має зменшувально-пестливу форму жіночого роду *циганочка* (рідше – *циганка*). У текстах українських народних балад це слово уживають з означенням-прикладкою: *циганочко-ворожечко, циганочко-ворожечко, циганко-молдаванко*. Прикладкою може виступати й саме слово *циганка*: *ворожко-циганко*. Синонімом до слова *циганочка* є слово *ворожжа*, антоніма – немає. У баладному сюжеті саме *циганочка* розтлумачує парубкові сон-натяк про раптову смерть коханої дружини. Гадаємо, що в синонімічній парі *циганочка* – *вороженька* первинним є саме українське слово *вороженька*, хоча більш пізні запозичення *циганочка* не поступається йому частотністю. На синтагматичному рівні *циганочка* є суб'єктом, що входить до типової мовної формули фольклорного звертання: «*циганочко-ворожечко, скажи про мій сон*» [2, 51]. Слово *циганочка* може мати й іншу функцію й відповідно інший асоціативний ряд. Дружина, щоб урятувати себе від помсти чоловіка за дитину, яку народила за відсутності чоловіка, стверджує: «*Була в мене циганочка Дуня, вона в мене дитину забула*» [2, 175]. За такої функції слово *циганочка* не має епітета, зовнішнього атрибута й синоніма. Можливість такого відтінку семантики цього слова мотивується іронічно-негативним ставленням до циган українцями. Відзначимо, що з таким значенням у баладах ця лексема – тільки в однині. Це слово не має локусу в межах жанру балад.

Одним з найбільш уживаних у текстах українських балад є запозичення з латинської мови *кума*. Фіксуємо його десять разів. ЕСУМ зазначає, що це слово походить від *kuma*, що є скороченням слова, яке походить з народної (балканської) латини; народне латинське (балканське) [commater] «хресна мати» утворене за допомогою префікса/прийменника *com(-)* «з» від іменника *mater*, спорідненого з псл. *mati*, укр. *мати* [6: 3, 319]. В українській баладі слово *кума* має стійкий асоціативний план. Єдиний і маловживаний епітет його – *рідненька*: «*близько сидить рідненька кума*» [2, 113].

Здебільшого це слово вживають без епітета. Функційне призначення *куми* в цьому жанрі – бути коханкою. У цій ролі ще може виступати і *сусідка*: «аж мій милий у сусідочки сидить» [2, 182]. Отже, висновуємо, що ці слова є символами-синонімами в межах досліджуваного жанру. Символом-антонімом до *куми* є законна *дружина*. Зовнішні атрибути *куми*: *солодкі губи* [2, 113], *білі подушки, м'які перини* [2, 114]. Один раз слово вжито в зменшено-пестливій формі – *кумась* [2, 181]. На синтагматичному рівні лексема *кума* переважно виконує функцію об'єкта: «*йде з коримми з кумою*», «*ляг з кумою спати*», «*милий мій з кумою*» [2, 180-181]. Локусом *куми* є *корчма* (*корчмонька, коршма, шинок*): «*пішов із кумою до корчмоньки тити*» [2, 177], «*у тому шиночку н'є милий з кумою*» [2, 180].

Рідше зустрічаємо це слово чоловічого роду в українських баладах – лише чотири рази. Слово *кум* на символічному рівні балади як жанру фольклору має такі синоніми: *побратим, сват, брат*: «*при нещасній годині та нема й побратимів, а ні кума, ні свата, ні званого брата*» [2, 294]. Символу-антоніма немає, як немає й епітета. Слово може мати форму множини: «*при добрій годині – куми побратими*» [2, 293]. Лексема *кум* має зовсім інший асоціативний ряд порівняно з *кумою* – *орел і сокіл*, які виступають символічними заміниками людей, утілюючи в цьому алегоричному паралелізмові залишки міфологічних уявлень давніх слов'ян. На синтагматичному рівні виступає тільки суб'єктом. Локусу немає.

Як зазначає етимологічний словник російської мови А.Г. Преображенського, першоджерелом слова *солдат* є «італійське *soldato* від *soldo* назви монети (латинське *solidus*). Значення: той, хто отримує плату» [18: 2, 1072]. Таку ж етимологію подає і М.Фасмер [19: 3, 709]. ЕСУМ розглядає таку етимологію як малоймовірну, зауважуючи, що слово *солдат* здебільшого тлумачать як «дієприкметник від дієслова *soldare* «наймати, платити жалування», пов'язаного з іменником *soldo* «жалування, монета», який виводиться від лат. *solidus* «солід, золота монета»; розглядається також як продовження пізньолатинського *solidatūs* «який одержує жалування», лат. *soldāre* «наймати, платити жалування» [6: 5, 346]. Більш переконливою вважаємо етимологію ЕСУМ, тому розглядаємо *солдат* як запозичення з пізньолатинської мови через європейські мови. Синонімом, проте ніяк не абсолютним, у текстах українських балад до слова *солдат* є слово *жовняр*. Цю лексему теж можна розглядати як латинізм, який потрапив до української з середньовісньонімецької *soldenære* через польську *żołnierz* [6: 2, 202].

Слово *солдат* СУМ тлумачить як «рядовий військовослужбовець сухопутних військ» і в переносному значенні «вдданий, дисциплінований, стійкий учасник суспільного руху, член якої-небудь організації» [17: 9, 441]. Синонімами слова *солдат* є *рядовий, боєць*, (заст.) *стрілець*, (заст.) *служивий*, (заст.) *москаль*, (розм.) *служба*, (розм. заст.) *рядовик*, (діал.) *жовняр* [16: 2, 646].

У текстах українських балад слово *солдат* подибуємо дев'ять разів. Відзначимо, що його тут уживають у множині. У цьому жанрі усної народної творчості воно має таку парадигматику та синтагматику.

Здебільшого слово вживають у множині. На символічному рівні балад слово *солдат* має велику кількість синонімів: *купчики, козаки, матроси, пани, кучері, хлопці*. Лексема *солдати/солдат* не має антонімів чи синонімів і позбавлена постійних епітетів. Найчастіше слово *солдати* в множині поєднується з числом *два*: *два солдати* [2, 28]. Воно часто є складником символічної пари, представленій в баладах про кровозмішування. Отже, слово *солдати/солдат* має стійку асоціацію зі словом *вдова молода* і зі словом *син*. Проілюструємо це контекстами: «вийшла вдова воду брати – став кораблик припливати, а на ньому два солдати» [2, 28], «виряджала мати сина у солдати» [2, 228]. Також слово *солдати* може втупати і в меронімічні відношення зі словом *військо*, асоціюючись зі *війною*: «син з війни вертає» [2, 229], «син з війська прийшов» [2, 229]. Це можна спостерігати в баладах про злу свекруху-чарівницю. На синтагматичному рівні слово *солдати/солдат* може бути об'єктом: «виряджати в солдати», «прийшов син з солдатів», «я солдата люблю», і суб'єктом: «на тих кораблях солдат молодой», «а на конику солдат молодий» [2, 107]. Локусом *солдата/солдатів* виступають *корабель і кінь*, але більш вживаним є слово *корабель*.

Не менш вживаним є синонім слова *солдат* – *жовняр*, який фіксуємо п'ять разів. Попри їхню семантичну близькість, вони мають різну парадигматику й синтагматику. Лексема *жовняр* у формі множини в одному з контекстів має стійкий асоціативний зв'язок з макроконцептом ВІЙНА і так само вжито в баладах, де йдеться про кровозмішення: «Йшли жовняри а з війни» [2, 39]. Можлива ще зменшено-пестлива форма множини – *жовнярики*, фіксована в баладі про вдову, майно якої зіпсував козак-приймак. Текст цієї балади розглядаємо як більш пізню варіацію сюжету про помсту братів чоловікові їхньої сестри, який знущався над нею, тож новіше латинське запозичення частково заступило питомий образ. Отже, *жовняри/жовнярики* уживають без епітета і без числівника. У межах жанру балади ця лексема має такі синоніми: *солдати, козаки, купчики, матроси, пани, кучері, хлопці, брати*. Спостерігаємо іноді в тексті самої балади поплутання слів *жовняри* і *козаки*. *Жовняри* може мати антонім – але на рівні сюжетної структури балади: це *козак*, котрий пропиває майно вдови, яка прийняла його. *Жовняри* вбивають його. На синтагматичному рівні вони є суб'єктами: «жовняри йдуть, подибали, убили, йшли» [2, 39, 426]. Локусами їх є: *корчма, плаєчки*. Слово *жовняр* в однині має інший асоціативний ряд. Зовнішніми атрибутами його будуть шановані українцями й іншими слов'янами дерева *явір, бук* і священний птах – *орел*. *Жовняр* асоціюється зі священним числом *сім* – саме стільки часу він блукає лісом: *сім днів, сім літ, сім рік*. Сама лексема не має епітета. На синтагматичному рівні виступає як суб'єкт: «жовнір блудить» [2, 385-386]. Локусом *жовняра* є *гай*. Припускаємо, що тут слово *жовнір* заступає питомий образ *брата*, адже, як свідчить сюжет балади, з лісу його виводить сестра, яка перетворюється на зозулю.

Щодо етимології слова *nin* А.Г. Преображенський зазначає: «старе запозичення, але звідки, з певністю сказати неможна, адже дехто виводить з грецького *πατᾶς*, дехто – з германських мов: давньовісхіднонімецьке *pfaffo*, готське *raro*. Другий варіант дослідник розглядає як більш вірогідний [18: 2, 826]. М. Фасмер стверджує, що слово походить із давньовісхіднонімецького *pfaffo* («піп, священник»). Те, що це слово є запозиченням з грецької чи з інших германських мов, дослідник вважає непереконливим [19: 3, 326]. ЕСУМ розглядає це слово як запозичення з давньовісхіднонімецької мови *pfaffo*, що походить від народнолатинського *rara*, утвореного на базі грецького *πατᾶς* («римський) папа». Розгляд цього слова як прямого запозичення з грецької мови є малообґрунтованим [6: 4, 411]. СУМ так тлумачить це слово: «1. Духовне звання у православної церкви, середнє між єпископом і дияконом. 2. Служитель релігійного культу, який має це звання й здійснює богослужіння» [17: 6, 538].

Розглянемо парадигматику й синтагматику слова *nin* у текстах українських балад. Зразу зазначимо, що ця лексема має символічну пару – *попада* й символ-синонім – *дяк*. Слово *nin* можуть вживати як у множині, так і в однині, залежно від сюжету балади, причому їхні значення в обох випадках нетотожні. Розглянемо парадигматику і синтагматику слова *попи*. Ця лексема не має зовнішнього атрибута, постійного епітета й антоніма. Її уживають у стійкій формулі прокльону балад про кровозмішення: «*бодай попи пропали, – сестру з братом звінчали*» [2, 34-36]. Слово *попи* – з виразною функційністю: з одного боку – одружувати, з іншого – ховати: «*як зійшлися попи й дяки ту паню ховати*» [2, 156], «*нехай мене не ховають: ні попи, ні дяки, нехай мене поховать чорноморські козаки*» [2, 372], «*ой най мене не ховають ні попи, ні дяки, лиш най мня поховать молоді козаки*» [2, 460]. Відмова від *попів* на похоронах свідчить про смерть неправедної людини, яка в одному випадку покарана через непослух батькам чи через перелюбство. Також причиною смерті в цьому разі може трагічна загибель у нерівній битві з розбійниками. На синтагматичному рівні слово *попи* виступає як об'єкт, так і як суб'єкт. Воно не має локусу в межах жанру балади.

Слово *nin* у граматичній формі однини має таку парадигматику. Може вживатися і в зменшено-пестливій формі – *попик*. Здебільшого його вживають без означення, проте можливий непостійний епітет *молодий, молоденький*: *попа молодого, молоденького* [2, 140]. Символічною парою *попа* виступає *попада*. Слово *попада* розглядають як запозичення з новогрецької мови: «*παλαδιά* є похідником від *πατᾶς*» [6: 4, 515], [19: 3, 326]. Вони є головними героями балад про те, як невірна *попада* через умовляння розбійників чи козаків тікає з ними, кинувши свого чоловіка й дітей. На символічному рівні до слова *nin* у такому сюжеті синонімами є слова *майстер, пан, орендар*. Зовнішні атрибути *попа*: *мед, вино, проскурка*. Слід відзначити, що ця символічна пара має стійкий

асоціативний зв'язок з концептами РОДИНА, ЗРАДА. На синтагматичному рівні слово *nip* виступає переважно як об'єкт: «*за попом жила*», «*не жаль мені попа*», «*зохабила попа*» [2, 139-140]. Рідше і тільки в демінутивній формі ця лексема може бути суб'єктом: *попик сидит, читат, колише* [2, 140] і мати два локуси: *дворонько, столичок*.

Слово *дяк* етимологічні словники розглядають як запозичення з середньогрецької мови. Так, М.Фасмер зазначає, що слово походить від грецького *διάκος, διάκονος* «слуга» [19: 1, 560]. В ЕСУМ припускають, що це слово через церковнослов'янську мову потрапило до української з грецької, зауважуючи, що етимологію грецьких слів *διάκων, διάκονος* остаточно не встановлено [6: 2, 153]. У текстах українських балад слово *дяк* має таку парадигматику і синтагматику. Постійним символом-синонімом його є *nip*. Лексему *дяк* у текстах українських балад уживають здебільшого в множині і зменшувально-пестливій формі: *дяченьки*. Це слово має стійкий асоціативний зв'язок з макроконцептом ЦЕРКВА: «*Пусти ж мене, діду, я до церкви піду, богу помолюся. Не пуцу, небого, там дяченьків много, – дайся на підмову*» [2, 81] і вживається в тексті балади про шлюб без кохання зі старим чоловіком. Це уповноважує висновувати, що ця лексема також пов'язана з концептами-дискурсами РОДИНА і ЗРАДА. В інших контекстах слово *дяченьки* асоціюється з неправедною СМЕРТЮ чи то через перелюбство, чи то через непослух батькам, що підтверджує символічну синонімію зі словом *попи*. Слово *дяченьки* не має епітета, антоніма і зовнішнього атрибута, єдиний його можливий локус – *церква*. На синтагматичному рівні може бути як об'єктом: «*там дяченьків много*» [2, 81], так і суб'єктом: «*дяченьки на заплаті б'ються*» [2, 460].

Слово *орендар* походить від запозичення з середньолатинської мови *оренда*. Як зазначають в ЕСУМ, «середньолатинське *agenda* «річний чинш», *agendāre* «орендувати, наймати» зводяться до префікса *ag-* (*ad-*) до і дієслова *reddere*, утвореного з префікса *re-* «знову назад» і дієслова *dāre*, спорідненого з праслов'янським *dati*, українським *дати*» [6: 4, 211-212]. Таку ж саме етимологію подають словники за редакцією М. Фасмера [19: 1, 85] та А.Г. Преображенського [18: 1, 8]. СУМ трактує його як той, хто орендує щонебудь і як синонім до слів *шинкар*, *корчмар* [17: 5, 743]. Саме в другому значенні функціює ця лексема в текстах українських балад і є маловживаною (лише одноразово зафіксовано). Парадигматичний рівень свідчить, що синонімами його в цьому жанрі усної народної творчості виступають *майстер*, *nip*, *пан*, адже це слово є назвою головного героя в баладах про подружню зраду. Антонімом є *козаки*, які підмовляють дружину *орендаря* втекти з ними. Відзначимо, що символічною парою *орендаря* є *Хаймочка*, його дружина, що відбиває реалію тогочасної України – орендарями, шинкарями, корчмарями були переважно євреї. Отже, характерним є стійкий асоціативний зв'язок слова *орендар* зі словом *єврей*. Лексему *орендар* уживають з означенням *наш*: «*у нашого орендаря*» [2, 138], без епітета, в однині. На

синтагматичному рівні слово може бути суб'єктом: «*відай ти, орендарю, жінки не маєш?*» [2, 138]. Одначе здебільшого виступає об'єктом: «*повернули до орендаря*» [2, 138]. Постійний локус *орендаря*: *корчомонька*.

Етимологічний словник російської мови А.Г. Преображенського наводить декілька пояснень походження слова *цар*: «1) як скорочення, яке можна спостерігати в титулах, порівн. *сударь* з *государь*; *барин* з *боярин*», тому мотивує слово *цар* словом *цьсарь*; 2) слово «*цьсарь*» запозичене з готської – *kaisar* (яке походить з лат. *caesar*); 3) наводячи фіксовану форму «ЦЬСАРЬ», виводить етимологію слова «*кесарь* з гр. *καῖσαρ*» [18: 2, 1183]. На думку М.Фасмера, джерелом цього слова є **śeṣarǵ*, яке гіпотетично зводиться через готське *Kaisar* «імператор» до латинського *Caesar* і не може бути прямим запозиченням з середньогрецької *καῖσαρ* [19: 4, 290-291]. Як латинське запозичення розглядає лексему *цар* і Я.Б. Рудницький [7: 2, 1097]. Великий тлумачний словник сучасної української мови (ВТССУМ) так пояснює його: «1. Володар якої-небудь країни (як загальна назва, не титул); 2. Титул монарха в деяких країнах; монарх, що має цей титул; 3. Повновладний господар над ким-, чим-небудь; 4. Який підпорядковує навколишніх своєму впливу або переважає всіх (все) чим-небудь; 5. Про звірів, птахів, рослин і т.ін; 6. У сполученні з іншим іменником характеризує його як щось виняткове, найголовніше серед інших подібних» [5, 1578]. Ядерне значення становить сема «володар», яка є узагальнювальним вербалізатором концепту-дискурсу ВЛАДА, а також вказує на особу чоловічої статі, чоловіка, який владарює в межах певної країни. До периферійної зони належить лексико-семантичний варіант «той, хто переважає усіх» з семами «перевага над кимось», «винятковість з-посеред інших». Висновуємо, що для жанру балад ця лексема є малозначущою, а тому маловживаною – усього один раз. Синонімом до цього слова є *пан*. Антоніма немає, як немає й епітетів чи зовнішнього атрибута. Слово вжито в однині. На синтагматичному рівні лексема *цар* є об'єктом: «*другий служив при царю*» [2, 39]. У тексті балади слово функціонує як локус для середнього брата в сюжеті про кровозміщення.

Лексему *майстер* тричі подибуємо в тексті українських балад. СУМ подає такі значення цього слова: «1. Фахівець з якого-небудь ремесла; 2. Керівник окремої ділянки виробництва; 3. Той, хто досяг високої майстерності, досконалості в своїй роботі, творчості» [17: 4, 599-600]. В етимологічному словникові російської мови за ред. А.Г. Преображенського припускають, що лексема *майстер* походить з голандської чи з англійської мови, заперечуючи німецьке посередництво її [18: 1, 513]. М. Фасмер вважає, що слово *magīstr* походить від середньогрецького *μάγιστρος*, розглядаючи припущення А.Г. Преображенського про запозичення з англійської мови як непереконливе [19: 2, 578-579]. ЕСУМ зазначає, що слово *майстер* є запозиченням з німецької мови, до якої потрапило з латинської – **magister* «начальник, учитель, керівник» [6: 3, 363]. А

спільнокоренева лексема *magister* потрапила до староукраїнської мови з латинської через середньогрецьке *μάγιστρος* [6: 3, 353].

Лексема *майстер* функціює в текстах українських балад із двома значеннями: як головна дійова особа сюжету про подружню зраду і як фахівець з якогось ремесла. Залежно від функцій слово буде мати відповідну парадигматику і синтагматику.

Слово *майстер* у першому значенні матиме такий асоціативний ряд. Постійним епітетом його буде *старий*. На символічному рівні синонімами лексеми *майстер* виступають *пін, орендар, пан*. *Майстер* утворює символічну пару з лексемою *майстрова*. Його антонімами є *три шевчики*. Слово *майстер* уживають в однині. На синтагматичному рівні ця лексема є суб'єктом: «*мешкає там старий майстер*» [2, 136-137]. Локус – *добра господа* [2, 136].

У другому значенні слово *майстер* уживають у баладах про заздалегідь приготовлену труну, яка вимагає небіжчика. Лексема *майстер* тут – у формі множини, без синонімів і антонімів, без епітета. Стійкий асоціативний зв'язок – зі словами *явір* і *труна* [2, 60], з чого можна висновувати, що слово *майстер* є гіперонімом щодо інших назв людей за видами ремесел: *тесляр, швець*. Також слід відзначити і включеність цієї лексеми до сюжету балад, який містить залишки міфологічних уявлень. У таких баладах слово *майстри* локусу не мають.

Проведене дослідження уповноважує висновувати, що семантичних перегворень на українському ґрунті не зазнали такі лексеми: *цар, майстер, музика*. Повністю чи частково змінили семантику лексеми *капітани, циганочка, кума, солдат, жовняр, пін, дяк, орендар*. На парадигматику, а отже, й на значення слова в тексті фольклорного твору, впливають функційне призначення в сюжеті й граматична форма. Слова, які змінюють асоціативний план залежно від функціонування в сюжеті і від форми: *пін, циганочка, майстер*. Велика кількість грецьких і латинських запозичень у текстах балад мають обмаль словникових синонімів. Усі їхні відповідники на символічному рівні – контекстуальні чи то ситуативні синоніми, чие функціонування зумовлено архаїчністю сюжету балади і давниною цієї фольклорної традиції. Деякі лексеми, попри свою значущість і належність до ядерної зони мікронцентросфери інших фольклорних жанрів, у баладах відсунуто на периферію: пор. лексеми *цар* у казках і замовляннях. І навпаки, концепт *майстер* порівняно з чарівними казками є більш значущим саме в баладі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абакумов О.В. Ономастика України першого тисячоліття нашої ери / [О.В. Абакумов, Г.Є. Бутко, Д.Г. Бучко]. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 273;
2. Балади: Родинно-побутові стосунки / [за ред. О.І. Дея]. – К. : Наукова думка, 1988. – 521 с.;
3. Будівський П.О. Українська народна лірика про сім'ю та побут. – К.: ЦЕНТР ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВА, 1993. – С. 128;
4. Булаховский Л.А. К истории взаимоотношений славянских литературных языков // Булаховский Л.А. Выбранные работы: у 5-ти т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 3: Славистика. Російська мова. – 1978. – С. 305 – 319;
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і

голов. ред. В. Т. Бусел.] – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.; 6. Етимологічний словник української мови: У 7-ми т. – К., 2003; 7. Етимологічний словник української мови: у 2 т. – Т. 2. / Українська вільна академія наук. – [авт.-укладач Рудницький Я. Б]. – Вінніпег, 1962-1972; 8. *Єрмоленко С.Я.* Мінлива стійкість мовної картини світу // Мовознавство. – 2009. – № 3-4. – С. 94-103; 9. *Жайворонок В.В.* Етносимвольні асоціативні паралелі в українських народних піснях під кутом зору О.О. Потебні // Мовознавство. – 2010. – № 6. – С. 23-31; 10. *Кочерган М.П.* Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу // Мовознавство. – 2004. – №5-6. – С. 12-22; 11. *Мусієнко В.П.* Українська етнографічна лексика: ідентифікація та типологія // Мовознавство. – 2006. – № 2-3. – С. 130-136; 12. *Никитина С.Е.* О концептуальному аналізі в народній культурі // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – 204 с.; 13. *Никитина С.Е.* Тезаурус языка фольклора в машинном ракурсе // Фольклор: проблемы тезауруса. – М.: Наследие, 1994. – С. 27-47; 14. *Росовецький С.К.* Український фольклор у теоретичному висвітленні: Підручник. – №: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет, 2008. – 623 с.; 15. Словарь української мови: у 4-х т. / [автор-укладач Грінченко Б.Д.]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958; 16. Словник синонімів української мови: В 2 т / [А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук та ін.]. – К.: Наукова думка, 1999 – 2000. Т. 1 – 1040 с., Т 2 – 960 с.; 17. Словник української мови: в 11-ти т. / [ред. Білодід І.К.]. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980; 18. Этимологический словарь русского языка: в 2-х т. / [авт.-сост. Преображенский А.Г.]. – М, 1959. – 1284 с.; 19. Этимологический словарь русского языка: в 4 т / [автор-сост. Фасмер М.] / – М.: Прогресс, 1986-1987.

Вакуленко М.О. (Київ, Україна)

Семантичні особливості вживання українських паронімів і псевдосинонімів у контексті перекладу російських фахових термінів

У цій роботі розглянуто проблеми вживання термінів-паронімів і "псевдосинонімів" у сучасній українській мові на основі поєднання термінології аналітичного та статистичного методів науки. Подано рекомендації щодо правильного вживання таких реалій.

Ключові слова: паронім, семантика, лексема, термін, термінологія, переклад, статистичний метод, аналітичний метод.

В данной работе рассматриваются проблемы употребления терминов-паронимов и "псевдосинонимов" в современном украинском языке на основе сочетания терминологии аналитического и статистического методов науки. Даются рекомендации по правильному употреблению таких реалий.

Ключевые слова: пароним, семантика, лексема, термин, терминология, перевод, статистический метод, аналитический метод.

In this work, the problem of paronyms and "pseudosynonyms" in modern Ukrainian language is investigated on the basis of combination of both statistical and analytical methods of the terminology as a science. Recommendations on correct use of such forms are given.

Key words: paronym, semantics, lexeme, term, terminology, translation, statistical method, analytical method.